

**GÖÇEBE HAYATIN VAZGEÇİLMEZİ: TUZLUK DOKUMA
ÖRNEKLERİ / THE INDISPENSABLE ITEMS OF NOMADIC LIFE:
SALT BAG SAMPLES**

Ela TAŞ*

Özet

İlk olarak bitkisel liflerle dokuma üreten insanoğlu, koyun, keçi gibi hayvanları evcilleştirmeyi başardıktan sonra bunların yün ve kıllarından, günlük hayatta kullanabilecekleri dokumalar üretmeye başlamışlardır. Bu dokumaların bir grubunu farklı renkleri ve motifleriyle dikkat çeken tuzluklar oluşturmaktadır.

Bu makalede Hakkâri, İran'ın Belucistan bölgesinde ve İran'da yaşayan Bahtiyari aşiretine ait çeşitli tuzluk dokuma örnekleri malzeme, renk, kompozisyon ve motif yönlerinden ele alınarak, tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dokuma, Tuzluk, Yün, Boya, Motif

Abstract

The earliest weavings were produced by using plant fibers. After the humans succeeded in taming animals such as sheep and goats, they started to produce weavings out of the hair and wool of these animals in order to fulfill their daily life requirements. A group of these weavings is salt bags which draw attention by means of their colours and motives.

By focusing on their materials, colours, compositions and motives, this article aims to introduce various salt bag weavings belonging to Hakkari, Belucistan and Bahtiyari regions.

Keywords: Weaving, Salt Bag, Wool, Dye, Motif

* Arş. Gör. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, 65080 Kampüs / Van, e-mail: elaatas@gmail.com

1. GİRİŞ

Var olduğu günden itibaren, yaşadığı ortama ayak uydurmaya başlayan insanoğlu, çevresinde gördüğü maddeleri şekillendirerek, hammaddesi bitkisel ve hayvansal lif, maden, ahşap, cam ya da toprak olan günlük kullanım eşyaları üretmiştir. Bu eşyalar içerisinde de hammaddesi lif olanlar geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu makalede incelemiş olduğumuz tuzluk örnekleri de kullanılan malzeme açısından hammaddesi hayvansal lif olan el sanatları ürünleri içerisinde yer almaktadır.

Farsça'da nemekdân¹ (Nemek: Tuz, dan: luk), Van Gölü çevresinde Hoydân² (Hoy: tuz, dâ: luk), İngilizcede Salt bag (Tuz çantası) olarak kullanılan terim, Türkçede tuzluk olarak söylenmektedir.

Tuzluk dokumalar, içinde tuz taşımak, saklamak amacıyla dokunan, görünüş açısından sürahiyi andıran çantalarlardır. Ancak bunlar, insanların evde yemeğe koymak amacıyla kullandıkları tuzu değil, hayvanlara yem olarak verilecek kaya tuzlarını taşımak için dokunup, kullanılmaktadır.

Tuzlukların kullanıldığı bölgelerde yaşayan halk, genellikle havyacılıkla uğraşmaktadır. Dokuma yapımında yünden istifade edildiğinden, özellikle koyun ve keçi yetiştiriciliği yapan insanlar, koyunlarını; etinin lezzetli olması, sertleşmesi ve hayvanın kemiklerinin güçlenmesi için tuzla beslemekte ve bu işlemi hayvanın iyice beslenmesi için on günde bir gerçekleştirmektedir. Yazın yayvan kayaların üzerine serpilerek kaya tuzları, kışın da hayvanın içtiği suya katılmakta, böylece hayvanın tuz ihtiyacı karşılanmaktadır.

Tuzun rutubetten etkilenmesini önlemek amacıyla, tuzluk dokuma yapımında, özellikle keçi kılı tercih edilmektedir³. Keçi kılının yanısıra yün ve pamuk gibi malzemelerin de kullanıldığı ele geçen parçalardan anlaşılmaktadır. Tuzluk dokumalarla, büyük parçalar halinde olan kaya tuzları taşınacağından, dayanıklı olması için oldukça sıkı dokunmakta ve suyun içeri girip tuzun erimesini önlemek için de boyun kısımları dar tutulmaktadır.

Bu makalede incelenen tuzluk örnekleri Van ve Hakkâri'de bulunan esnafların mağazalarında tespit edilmiştir⁴. Ancak bu dokumaların Van ve yöresine ait olmadığı yapılan görüşmeler ve incelenen kaynaklardan anlaşılmaktadır. Sekiz örneğin ele alındığı bu çalışmadaki etnografik eserlerin hammaddelerini pamuk, kıl ve yün malzemeler kullanılarak elde edilmiş el eğirmesi iplikler oluşturmaktadır. İplikler bitkisel boyalardan elde edilmiş renklerle boyanmıştır ve çok canlı bir görünüm sergilemektedir.

1. Bu bilgi Vangölü Kilimcilik sahibi Burhan Kartal'dan alınmıştır.

2. B. Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Ankara, 2000, s. 88.

3. B. Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Ankara, 2000, s. 88.

4. Vangölü Kilim A.Ş. sahibi Burhan KARTAL ve Avşar Kilim Mağazası sahibi Hamza ACAR'a yardımlarından dolayı teşekkür ederiz

2. KATALOĞ

Foto. 1

Foto.1-a

Örnek no: 1

Foto no: 1 – 1a

Adı: Herki Tuzluk

Yöresi: Hakkâri⁵

Bulunduğu Yer: Avşar Kilim

Teknik: Sumak, bez ayağı dokuma

Malzeme: Yün

Boya: Bitkisel

Kompozisyon: 24 x 27 cm. ebatlarında olan tuzluk dokumada sumak ve bez ayağı dokuma teknikleri kullanılmıştır. Çözü ve atkı iplikleri yün malzemeden sağlanmış ve renkler bitkisel boyalarla elde edilmiştir. Merkezi kompozisyona sahip olan örneğin ortasında, bolluğu bereketi simgeleyen göl motiflerinin içine alınmış, stilize hayvan figürleri yer almaktadır. Tuzluğun ağız kısmında gövdede yer alan süslemeler tekrarlanmıştır.

5. Vangözü Kilim A.Ş. sahibi Burhan KARTAL ve Avşar Kilim Mağazası sahibi Hamza ACAR'a yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

Foto. 2

Foto.2-a

Örnek no: 2

Foto no: 2 – 2a

Adı: Bahtiyari⁶ Tuzluk

Yöresi: Hakkâri

Bulunduğu Yer: Avşar Kilim

Teknik: Sumak, halı, bezayağı dokuma

Malzeme: Yün, kıl

Boya: Bitkisel

Kompozisyon: 37 x 43 cm. ebatlarında olan tuzluk dokumanın ön yüzü sumak, arka yüzü ise düz kilim teknikleriyle yapılmıştır. El eğirmesi yün ipin kullanıldığı örnekte birleşme noktaları kıl kullanılarak elde edilmiş ipliklerle birleştirilmiştir. Kırmızı, beyaz ve lacivert renkler, bitkisel boyalardan sağlanmıştır. Merkezi kompozisyona sahip olan örneğin ortasında hayatın akıcılığını, değişkenliğini simgeleyen suyolu⁷ motiflerinden oluşturulmuş çerçevenin içinde yer alan ve kötülüklerden, düşman saldırılarından korunma amacıyla işlenen akrep⁸ motifi yer almaktadır.

6. Hakkâri'de yarı göçebe olarak yaşayan halk, hayvanlarını güderken, içlerine tuz koydukları bu dokumaları bellerine bağlamaktadır. Yörede genel olarak cicim tekniğiyle dokunan tuzlukların, çözgü ve atkı iplikleri yünden olup, bitkisel boylarla boyanmaktadır. Hakkâri yöresi tuzluklarının zemin süslemelerinde pıtrak ve keçi izleri görülmektedir. Bkz. R. Karahan, *Dünden Bugüne Hakkâri Kilimleri*, Ankara, 2007, s. 196.
7. Bahtiyariler, İran'ın güneybatısında yaşayan göçebe bir kabiledir ve bu kabilenin ürettiği dokumalar Bahtiyari olarak adlandırılmaktadır. Göçebe yaşamın sade izlerini taşıyan Bahtiyari dokumalarda, kilim, cicim ya da sumak ve halı teknikleri bir arada kullanılmaktadır. Bu dokumaların malzemelerini kendi koyunlarından elde ettikleri kaba yün ipler oluşturmakta ve ipler bitkisel boyalardan elde edilmektedir. Bahtiyari dokumalara genel olarak solgun renkler hâkimdir. Geniş bilgi için bkz. J. Opie, *Tribal Rugs*, London, 1992.
8. M. Erbek, *Çatalhöyükten Günümüze Anadolu Motifleri*, Ankara, 2000, s. 102.

Foto. 3

Foto.3-a

Örnek no: 3

Foto no: 3 – 3a

Adı: Bahtiyari Tuzluk

Yöresi: Hakkâri

Bulunduğu Yer: Vangölü Kilim

Teknik: Sumak, bezayağı dokuma

Malzeme: Yün

Boya: Bitkisel

Kompozisyon: 29 x 25 cm. ebatlarında olan tuzluk dokuma sumak tekniğiyle yapılmıştır. El eğirmesi yün ipliklerin kullanıldığı örneğe kırmızı, beyaz, lacivert ve yeşil renkler hâkim olup bunlar bitkisel boyalardan elde edilmiştir. Dışarıdan gelecek kötü etkilerden korunmak amacıyla işlenmiş akrep motifinin dört köşesine nazardan korunmak ve avın bereketli geçmesini sağlamak amacıyla kullanılan göz⁹ motifleri işlenmiştir. Ağzılık kısmının tanrıya ulaşma arzusunu yani ölmenden önce ölümün sırrına ermeyi simgeleyen hayat ağacı¹⁰ motifleriyle doldurulduğu gözlenmektedir.

9. D. Morris (Çev. Mehmet Harmancı), *Koruyucu Tılsımlar*, İstanbul, 1999, s. 50.

10. G. Erbek, "Çarpana Dokumaları", *Türkiyemiz*, Sayı 30, 1980, s. 11.

Foto. 4

Foto. 4-a

Örnek no: 4

Foto no: 4 – 4a

Adı: Beluci Tuzluk

Yöresi: Belucistan

Bulunduğu Yer: Vangölü Kilim

Teknik: Cicim, bezayağı dokuma

Malzeme: Yün, pamuk

Boya: Bitkisel

Kompozisyon: Belucistan¹¹ bölgesine ait olduğu düşünülen ve 43 x 52 cm. ebatlarına sahip olan tuzluk dokuma, cicim ve düz kilim teknikleri kullanılarak meydana getirilmiştir. Çözgü ipinin pamuk, atkı ipinin ise yün malzemeden elde edildiği örnekte, bitkisel boyalarla elde edilmiş renkler kullanılmıştır. Analığı, doğurganlığı simgeleyen eli belinde¹² motifleriyle oluşturulmuş çerçevenin merkezine, nazardan korunmak amacıyla kullanılan pıtrak motifi ve bunun etrafına da güzelliğin, saflığın simgesi olan çiçek motifleri yerleştirilmiştir.

11. B. Acar, "Bir Grup Anadolu Yaygıları Üzerinde Bir Araştırma", *Türkiyemiz*, Sayı: 33, İstanbul, 1981, s. 37.

12. Belucistan, İran'ın güneydoğusunda bulunan ve Pakistan ile Afganistan'a sınırı olan bir bölgedir. Bu bölgede kabile yaşamı sürdüren Beluciler tarafından yoğun bir şekilde dokuma üretimi yapılmaktadır ve ortaya konan ilk örnekler, siyah, kahverengi, mor ve bej gibi koyu renklerle boyanan kaba yünlerle yapılmıştır. Beluci dokumaları kaba olsa da çok iyi bir işçiliğe sahiptirler. Dokuma kompozisyonlarını oluşturan desenler ilkel ve gelenekselliğe dayansa da estetik bir görünüm arz ederler. Modern Belucistan dokumaları ipek hissini vermesi için pamuk ve suni ipek malzemeyle yapılmaktadır. Modern dokumalarda geleneksel desenler devam ettirilir. Bu dokumalar göçebe yaşamın yanı sıra Türkmenlere ait motiflerin izlerini de taşımaktadır. Geniş bilgi için bkz. J. Franses, *European and Oriental Rugs*, London, 1973, s. 30 – 32.

Foto. 5

Foto. 5-a

Örnek no: 5

Foto no: 5 – 5a

Adı: Bahtiyari Tuzluk

Yöresi: Hakkâri

Bulunduğu Yer: Vangözü Kilim

Teknik: Sumak, bezayağı dokuma

Malzeme: Yün

Boya: Bitkisel

Kompozisyon: 30 x 37 cm. ebatlarına sahip tuzluk örneği, sumak, halı ve düz kilim dokuma teknikleri bir arada kullanılarak ortaya konmuştur. Malzemesi el eğirmesi yün iplikler ve bu iplikler bitkisel boyalardan elde edilen renklerle boyanmıştır. Tuzluğun merkezinde nazardan korunmak amacıyla kullanılan göz motifi yer almaktadır. Göz motifinin üst ucundan ağızlık kısmına doğru aileyi simgeleyen hayat ağacı motifi uzanmaktadır.

Foto. 6

Foto. 6-a

Örnek no: 6

Foto no: 6, 6a

Adı: Avşar Tuzluk

Yöresi: Hakkâri

Bulunduğu Yer: Vangölü Kilim

Teknik: Sumak, düz kilim dokuma

Malzeme: Yün

Boya: Bitkisel

Kompozisyon: 55 x 45 cm. ebatlarında olan tuzluk dokumanın ön yüzü sumak, arka yüzü ise düz kilim dokuma teknikleriyle yapılmıştır. Yünün eğrilmesiyle elde edilmiş iplikler, bitkisel boyalarla boyanmıştır. Çok canlı bir görünüme sahip olan tuzluğun kompozisyonuna, yatay olarak dizilmiş altıgenler ve bunların içlerinde yer alan ve yaratıcı aklın simgesi olan insan motifleri hâkimdir. Altıgen motifleri birbirlerinden stilize edilmiş hayvan figürleriyle ayrılmaktadır. Bu tuzluk dokuma diğerlerinden farklı olarak yazılı bezemeye de sahiptir. Bu yazıda “Allah” ve “Eda” kelimelerinden oluşmaktadır. Eda'nın tuzluğu dokuyan genç kızın adı olduğu düşünülmektedir.

Foto. 7

Örnek no: 7

Foto no: 7

Adı: Herki Tuzluk

Yöresi: Hakkâri

Bulunduğu Yer: Avşar Kilim

Teknik: Cicim

Malzeme: Yün

Boya: Bitkisel

Kompozisyon: 25 x 38 cm. ebatlarında olan tuzluk dokuma cicim tekniğiyle yapılmıştır. Çözümlenmiş iplikler kıl, atkı ipi ise yün malzemelidir. Bu iplikler doğal renklerden elde edilmiş bitkisel boyalarla boyanmıştır. Yatay kompozisyonlu olan örneğin suyu ve çiçek motifleriyle ortaya konduğu görülmektedir.

Foto. 8

Örnek no: 8

Foto no: 8

Adı: Herki Tuzluk

Yöresi: Hakkâri

Bulunduğu Yer: Avşar Kilim

Teknik: İliksiz Kilim

Malzeme: Yün

Boya: Bitkisel

Kompozisyon: Diğer tuzluk örneklerinden farklı olarak dikdörtgen biçimlidir. 37 x 43 cm. ebatlarında olan dokuma iliksiz kilim tekniğiyle meydana getirilmiştir. El eğirmesi yün ipliklerin kullanıldığı örnekte, kırmızı, lacivert ve beyaz renkler hâkimdir ve bunlar bitkisel boyalardan elde edilmiştir. Diagonal kompozisyonlu örneğin zemin süslemesini, kötü gözün etkisini kırmak için kullanılan göz motifleri oluşturmaktadır.

3. SONUÇ

Hayvanlar, kemiklerinin güçlenmesi ve etinin lezzetli olması için belirli aralıklarla tuzla beslenmekte ve bu geleneğin geçmiş dönemlerden beri hayvancılıkla uğraşan yöreler tarafından devam ettirildiği bilinmektedir.

İncelemiş olduğumuz tuzluk dokuma örnekleri de bu amaçla kullanılmaktadır. Tuzluklar, tuz taşımak ve saklamak için ortaya konan dokumalardır. Ağız kısmının dar tutulmasından dolayı, görünüş bakımından sürahiyi andıran bu örnekler de; yün, kıl ve pamuk gibi malzemeler, iğ ve çırık gibi aletler yardımıyla ipliğe dönüştürülmekte, iplikler doğal boyalarla boyanmakta ve bu dokumaların yapımında kullanılmaktadır.

Genel olarak dışarıdan gelecek kötülükleri uzaklaştırmak amacıyla akrep motiflerinin kullanıldığı bu örneklerde, nazarı uzaklaştırmak amacıyla göz, yaratıcı aklı simgeleyen insan ve dokuyan kişinin adını gösteren yazılı süslemelere de rastlanmaktadır.

Bu dokuma örneklerinin Beluci, Bahtiyari ve Herki aşiretleri tarafından ortaya konduğu düşünülen tuzluk örnekleriyle malzeme, renk, kompozisyon ve motif yönlerinden benzerlikler taşıdığı gözlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Belkis Acar, "Bir Grup Anadolu Yaygıları Üzerinde Bir Araştırma", *Türkiyemiz*, Sayı: 33, İstanbul, 1981, s. 37.
- Bekir Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Ankara, 2000.
- Güran Erbek, "Çarpana Dokumaları", *Türkiyemiz*, Sayı 30, 1980, s. 11.
- Mine Erbek, *Çatalhöyükten Günümüze Anadolu Motifleri*, Ankara, 2000.
- Jack Franses, *European and Oriental Rugs*, London, 1973.
- Recai Karahan, *Dünden Bugüne Hakkâri Kilimleri*, Ankara, 2007.
- Desmond Morris (Çev. Mehmet Harmancı), *Koruyucu Tılsımlar*, İstanbul, 1999.
- James Opie, *Tribal Rugs*, London, 1992.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul, 1317.